

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΣ

Τοῦ "Ανταμ Σάφφ

Συγκρίνοντας δυὸ τόσο διαφορετικὲς καὶ σαφῶς ἀντίθετες φιλοσοφικὲς κατευθύνσεις, ὅπως εἶναι ὁ μαρξισμὸς καὶ ὁ ὑπαρξισμὸς (ἔχουμε ἐδῶ πάντα ὑπ' ὄψη τὸν ὑπαρξισμὸ τοῦ Σάρτρ πού στήν Πολωνία παίζει ἕνα σοβαρὸ ρόλο) πρέπει κατὰ κύριο λόγο νὰ ἀναζητήσουμε τὸ κεντρικὸ σημεῖο στὶς διαφορὲς τῶν ἀπόψεων, τὴν οὐσία τῶν διαφορῶν αὐτῶν, ὥστε ν' ἀποφύγουμε ἀτέρμονες ἔριδες πάνω σὲ προβλήματα δευτερεύοντα ἢ τριτεύοντα, πού δὲν προσφέρουν δυνατότητες μιᾶς ὀριστικῆς λύσης τους. Ὁ ὑπαρξισμὸς, ἀντιπαρατιθέμενος στὸν μαρξισμὸ, δὲν παρουσιάζει ἀπλῶς ἕνα ὁλότελα διαφορετικὸ κύκλο προβλημάτων, διαφορετικὴ ὀρολογία, διαφορετικὴ κοσμοθεωρητικὴ στάση, ἀλλὰ ἕνα ὁλότελα διαφορετικὸ κόσμο σκέψης καὶ αἰσθημάτων. Ἄν λοιπὸν δὲν ἐπισημάνουμε τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἔριδας ἢ συζήτηση ὁδηγεῖται ἀναγκαστικὰ σὲ ἀδιέξοδο.

Ἐνα τέτοιο κεντρικὸ σημεῖο γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο, σὰν γύρω ἀπὸ ἕνα ἄξονα, περιστρέφονται ὅλες οἱ ἄλλες διαφορὲς ἀπόψεων ἀνάμεσα στὸν μαρξισμὸ καὶ τὸν ὑπαρξισμὸ εἶναι ἡ ἀντίληψη, ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπινου ἀτόμου. Αὐτὸ εἶναι στὸ κάτω-κάτω τὸ κεντρικὸ θέμα ὅλων τῶν ὑπαρξιστικῶν ἀποχρώσεων. Ὅχι τὰ ὀντολογικὰ ἢ θεωρητικὰ-γνωσιολογικὰ προβλήματα ἀλλὰ ἀκριβῶς τὰ ἀνθρώπινα, τὰ οὐμανιστικὰ.

Ἡ θέση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν αἰτιῶν πού ὠδήγησαν στὴ διάδοση τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἐδῶ στὴν Πολωνία, στὰ τελευταῖα χρόνια, καὶ πού σ' ἕνα προηγούμενο κεφάλαιο ἐχαρακτήρισαν σὰν «ἐκρηξη» ὑπαρξισμοῦ. Ἡ «ἐκρηξη» αὐτὴ (ἀνέλυσαν ἤδη σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ κοινωνικὸ υπόβαθρο τοῦ φαινομένου) ἦταν ἀμεσα συνδεδεμένη μὲ ἕνα σύμπλεγμα ἐκωτημάτων σχετικὰ μὲ τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο τοῦ ἀτόμου στὴν κοινωνία. Τὸ ἴδιο ἄλλωστε ἔγινε καὶ μὲ τὴν «ἐκρηξη» ἐνὸς ξαφνικοῦ ἐνδιαφέροντος γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς περιόδου τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ Μάρξ.

Οἱ ἀντιθέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν ὑπαρξιστικὴ καὶ μαρξιστικὴ ἀντίληψη στὸ πρόβλημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ θὰ μπορούσαν νὰ ἀναχθοῦν στὸ ζήτημα: Στὴν ἀνάλυση τῶν ἀνθρωπίνων προβλη-

μάτων πρέπει ἄραγε νὰ ξεκινοῦμε ἀπὸ τὸ «αὐτόνομο» ἄτομο, πού διαλέγει μόνο του, ἀπόλυτα ἐλεύθερα, τὸν τρόπο τῆς συμπεριφορᾶς του δημιουργώντας ἔτσι ὅ,τι ἀποκαλοῦμε κοινωνικὴ ζωὴ, ἢ, ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν κοινωνία πού δημιουργεῖ τὸ ἄτομο καθορίζοντας καὶ τὸν τρόπο τῆς συμπεριφορᾶς του. Αὐτὴ ἡ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος εἶναι φυσικὰ πολὺ γενικὴ καὶ ἀπαιτεῖ ὄχι μόνο συγκεκριμενοποιήσεις ἀλλὰ καὶ σχολιασμό. Τὸ οὐσιαστικὸ πρόβλημα ὡς τόσο βρίσκεται ἐδῶ. Ὅλα τ' ἄλλα — συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ προβλήματος τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπαρξης — εἶναι συνέπεια τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ὅσο κι' ἂν φυσικὰ, ὅπως σὲ κάθε περίπτωση περίπλοκης ὁλότητας, μπορεῖ καὶ δῶ νὰ δείξει κανεὶς τὴ διαλεκτικὴ ἀλληλεξάρτηση ὅλων τῶν πλευρῶν τῆς).

Δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ ὑπογραμμίσαι κανεὶς ὅτι οἱ διαφορὲς στὶς θέσεις ἀπὸ τίς ὁποῖες ξεκινοῦν οἱ δυὸ αὐτὲς κατευθύνσεις δὲν σημαίνουν καθόλου ὅτι ὁ ὑπαρξισμὸς ἀρνεῖται ὀλοκληρωτικὰ τὸ ρόλο τῆς κοινωνίας καὶ ὁ μαρξισμὸς τὸ ρόλο τοῦ ἀτόμου. Πρόκειται γιὰ κάτι ἄλλο: Γιὰ τὸ πῶς προβαίνει κανεὶς στὴν ἀνάλυση αὐτῆ, πῶς ἐννοεῖ, ἐπομένως, τὸ ἄτομο καὶ κατὰ συνέπεια πῶς ἀντιλαμβάνεται τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο του στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Πρόκειται ἀκόμη γιὰ κάτι περισσότερο: Γιὰ τὴ μέθοδο τῆς ἀνάλυσης πού ὁμως (ὅπως συμβαίνει συνήθως μὲ τὰ προβλήματα τῆς μεθόδου) εἶναι ἀξεδιάλυτα δεμένη μὲ μιὰ ὀρισμένη θεωρητικὴ στάση. Τὰ στοιχεῖα τῆς μεθόδου ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν καθορισμένη θεωρητικὴ στάση καὶ μὲ τὴ σειρά τους ἀποτελοῦν προϋπόθεση τῆς στάσης αὐτῆς.

Ὅλες οἱ παραλλαγὲς τοῦ ὑπαρξισμοῦ (ἐξαιρετικὰ ποικίλες ἄλλωστε στὸ χῶρος ἀνάμεσα στὸν Κιερκεγκάαρντ καὶ τὸν Σάρτρ) εἶναι συνδεδεμένες μεταξύ τους ὄχι μόνο γιατί κεντρικὸς τους πρόβλημα εἶναι οἱ τύχες καὶ τὰ βιώματα τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ (ἴσως μάλιστα πρῶτ' ἀπ' ὅλα αὐτὸ) καὶ γιατί ἀντιλαμβάνονται τὸ ἄτομο σὰν ἀπομεμονωμένο, ὀλομόναχο, τραγικὸ στὴν μοναξιά του ἀπέναντι στὶς ἐξωλογικὲς δυνάμεις τοῦ κόσμου πού τὸ περιβάλλει. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ ζητήματα πού εἶναι δύσκολο νὰ τὰ συλλάβει κανεὶς κι' ἀκόμη πιὸ δύσκολο νὰ τὰ ἐκφράσει μὲ ἀκρίβεια.

Αὐτὸ ἀποκαλεῖται συνήθως ὑποκειμενισμός ὅσο κι' ἂν ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς προκαλεῖ τὶς διαμαρτυρίες τῶν ὑπαρξιστῶν. Μόνο ξεκινώντας ἀπὸ θέσεις ὑποκειμενισμοῦ μπορεῖ νὰ φθάσει κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν τόσο παράξενη καί, ταυτόχρονα, ἐσωτερικὰ ἀντιφατικὴ ἀντίληψη τοῦ «κυρίαρχου» ἀτόμου (ἂν πιστέψουμε τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερο στὶς ἀποφάσεις του καὶ ὅτι ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὶς δικές του ἀποφάσεις) πού τὴν ἴδια στιγμή εἶναι καὶ ἄοπλο καὶ τραγικὸ στὴν ἀπεγνωσμένη πάλη του μὲ τὴν κακεντρεχῆ μοῖρα. Προβάλλει ἐδῶ, ὅπως εἶπα, ἡ ἐσωτερικὴ ἀντίφαση ἀνάμεσα σὲ ἕνα βουλευσιοκρατικῆς ἀπόχρωσης ὑποκειμενισμὸ καὶ μιὰ ἀντικειμενιστικὴ ἀντίληψη τῆς μοίρας (ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δράση) χωρὶς τὴν ὁποία ἡ φιλοσοφία τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς ἀπόγνωσης — τόσο σπουδαία γιὰ πολλοὺς ὁπαδούς της — θὰ ἔχανε τὴ γοητεία της. Δὲν εἶναι ἄλλωστε ἡ μοναδικὴ ἐσωτερικὴ ἀντίφαση τοῦ ὑπαρξισμοῦ.

Ὁ ὑπαρξισμὸς τοῦ Σάρτρ, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ ἐξέλιξη πού παρουσίασαν οἱ ἀπόψεις τοῦ θεμελιωτῆ του καὶ οἱ ἀντιφάσεις πού προβάλλουν ἀνάμεσα στὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς, συνιστᾶ μιὰ ξεχωριστὴ περίπτωση.

Ὁ Σάρτρ ὀφείλει τὴ δόξα του στὴν περίτεχνη καὶ συναρπαστικὴ, ἀπὸ ἀποψημορφῆς, ἔκθεση αὐτοῦ ἀκριβῶς πού ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ πρόβλημα κάθε ὑπαρξισμοῦ, δηλ. τοῦ προβλήματος τοῦ ἀτόμου στὶς πεοίπλοκες σκέψεις του μὲ τὸν κόσμον πού τὸ περιβάλλει. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ Σάρτρ εἶναι, στὸν ὑπαρξισμὸ του, πέρα γιὰ πέρα παραδοσιακός. Καὶ ὅχι μόνο ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς ἀπόγνωσης μέσα στὴν ὁποία κινεῖται ὅλη ἡ φιλοσοφία του, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὶς βαθύτερες αἰτίες πού ὀδηγοῦν στὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς ἀτμόσφαιρας: Τὴν ἀκοινωνικὴ ἀντίληψη τοῦ ἀτόμου πού, μεμονωμένο καὶ ξεκομμένο, πρέπει ἐντελῶς μόνο του νὰ ἀποφασίσει γιὰ τὴ συμπεριφορά του καὶ πού, ἐγκαταλελειμμένο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὶς δικές του δυνάμεις, ἔχει ν' ἀντιπαλαίψει τὴν κακία τῶν στοιχείων, ἀψυχῶν καὶ ἔμψυχων, πού κατὰ συνέπειαν δὲν ἔχει ὑπροστά του παρὰ μιὰ μόνο προοπτικὴ: Τὴ φρίκη καὶ τὴν ἀπόγνωση. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν εἶναι νέα. Πῆρε ὅμως μιὰ νέα ὑποβλητικὴ δύναμη στὶς συνθήκες τοῦ ἠθικοῦ χάους τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, σὲ μιὰ στιγμή πού τὸ σύστημα τῶν καθιερωμένων ἀξιών καταρρέει, ἐνῶ τὸ νέο σύστημα τῶν ἀξιών βρίσκεται ἀκόμη στὸ βασανιστικὸ καὶ ἐπώδυνο στάδιο τῆς κοινωνικῆς του διαμόρφωσης. Εἶναι μιὰ φιλοσοφία πού γίνεται ἀκόμη πιὸ ὑποβλητικὴ καὶ γιὰ τὸ λόγον ὅτι — ὅπως εἶπαμε — δίνεται μὲ τὴ βοήθεια τῶν τέλειων μέσων ἔκφρασης ἑνὸς μεγάλου συγγραφέα πού εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἕνας ἐξοχος ψυχολόγος.

Ἄλλὰ αὐτὸς εἶναι ὁ ἕνας Σάρτρ. Ὑπάρχει ταυτόχρονα καὶ ὁ δεύτερος Σάρτρ πού, παρὰ καὶ ἐνάντια στὸν πρῶτο, πορεύεται πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ σοσιαλισμοῦ, στὴν πρακτικὴ του δραστηριότητα καὶ τοῦ μαρξισμοῦ, στὴ θεωρητικὴ. Καὶ εἶναι λίγο διασκεδαστικὸ νὰ βλέπει κανεὶς τὸν Σάρτρ - ὑπαρξιστῆ, πού προχωρεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ μαρξισμοῦ — νὰ διδάσκει μὲ μιὰ εἰδικὰ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ γραμμένη ἐργασία του «Μαρξισμὸς καὶ ὑπαρξισμὸς» (βλ. περιοδικὸ «Τβούρτσαστς», ἀρ. φ. 4, ἔτος 1957) τοὺς Πολωνοὺς μαρξιστῆς πού πῆραν τὸ δρόμον πρὸς τὸν ὑπαρξισμὸ, χάνοντας στὴν πορεία αὐτὴ τὴ γνώση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀξίας της, ὅτι ὁ μαρξισμὸς εἶναι ἡ μ ο ν α δ ι κ ῆ φιλοσοφία πού ἔχει προοπτικὲς ἀνάπτυξης. Εἶπα ὅτι αὐτὸ εἶναι λίγο διασκεδαστικὸ. Πρέπει ἀμέσως νὰ προσθέσω ὅτι εἶναι ὡς τόσο καὶ κάτι πέρα γιὰ πέρα κατανοητό. Ὅταν δυὸ ἀντίθετες τάσεις (π ρ ὸ ς τὸ μαρξισμὸ καὶ ἀ π ὸ τὸ μαρξισμὸ) τέμνονται σὲ κάποιον σημεῖο, τὸ σημεῖο οὗτὸ δὲν εἶναι καθόλου σημεῖο σ υ μ φ ω ν ἱ α ς. Γιατὶ μένει ἀμετάβλητη ἡ δυναμικὴ πορεία ἐξέλιξης αὐτῶν τῶν δύο ἀντίθετων τάσεων, πού πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη καὶ πού θεμελιώνει τὴν ἀ σ υ μ φ ω ν ἱ α τους. Νὰ γιατί ὁ ὑπαρξιστῆς πού πορεύεται πρὸς τὸ μαρξισμὸ κατανοεῖ τὴ σημασία του πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὸν μαρξιστῆ πού ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ μαρξισμὸ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ὑπαρξισμοῦ.

Ὡς τόσο, παρ' ὅλο τὸ σεβασμὸ πού ἀνήκει στὴ φυσιογνωμία καὶ στὸ ταλέντο τοῦ Σάρτρ, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χάσει κανεὶς ἀπὸ τὰ μάτια του τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίφαση τῶν ἀποψεῶν του. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ δὲν μικραίνει ἀλλὰ μεγαλώνει στὸ βαθμὸ πού οἱ ἀπόψεις του ἐξελίσσονται. Ἀνάμεσα στὸν Σάρτρ πού πιστεύει στὸν παραδοσιακὸ ὑπαρξισμὸ καὶ στὸν Σάρτρ πού δέχεται τὶς θέσεις τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει ἀντίφαση: Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ξεπεραστεῖ παρὰ μόνο μὲ τὴν ἀπόρριψη μιᾶς ἀπὸ τὶς δυὸ ἀνταγωνιστικὲς τάσεις πού αὐτὴ τὴ στιγμή χαρακτηρίζουν τὶς ἀπόψεις του. Ἡ ἀντίφαση αὐτὴ προβάλλει συμπεκνωμένη ἴσια - ἴσια στὴν ἀντίληψη τοῦ ἀτόμου.

Ὁ νεαρὸς Μάρξ, πού μερικοὶ ἀπὸ τοὺς περίεργους «λάτρεις» του θέλουν, ντὲ καὶ καλά, νὰ μεταμορφώσουν σὲ ὑπαρξιστῆ, ἔλεγε κάποτε στὶς περίφημες «Θέσεις γιὰ τὸν Φύκενμπαχ»:

«...Οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ ἀφαίρεση πού ὑπάρχει μέσα στὸ μεμονωμένο ἄτομο. Στὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ σ ὄ ν ο λ ο τ ῶ ν κ ο ι ν ω ν ι κ ῶ ν σ ν ἔ σ ε ω ν» (ὑποσημείωση δική μου. Α.Σ.).

Αὐτὴ ἡ ἀφοριστικὴ στὴ μορφή της φράση στρέφονταν ἐνάντια στὸν Φόουερμπαχ πού — κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Μάρξ — δὲν κατανοοῦσε τὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα τοῦ

ατόμου και για τὸ λόγο αὐτὸ ἔπεφτε ἀναγκαστικὰ στὴ διπλὴ ἀμαρτία:

α) Ἐνάντια στὶς ἱστορικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς τοῦ ατόμου (historical conditioning) ἔφ' ὅσον ἀντιλαμβάνονταν τὸ ἄτομο ἀφηρημένα σὰν ἄτομο ἀπομεινωμένο.

β) Ἐνάντια στὶς κοινωνικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς τοῦ ατόμου Sosial conditioning ἔφ' ὅσον ἀντιλαμβάνονταν τὸ ἄτομο νατουραλιστικά, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν δεσμῶν ποὺ συνδέουν τὰ διάφορα εἶδη τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Συνοψίζοντας τὴν κριτικὴ του γιὰ τὴν φουερμπαχικὴ ἀντίληψη τοῦ ατόμου (πρόκειται γιὰ τὸ εἰδικὸ πρόβλημα τῆς θρησκευτικότητος τοῦ ατόμου ποὺ ἀπασχολοῦσε τὸ Φούερμπαχ) ὁ Μάρξ γράφει:

«Γι' αὐτὸ ὁ Φούερμπαχ δὲν βλέπει ὅτι καὶ ἡ ἴδια ἡ θρησκευτικὴ διάθεση εἶναι κοινωτικὸ προϊόν καὶ ὅτι τὸ ἀφηρημένο ἄτομο ποὺ ἀναλύει, ἀνήκει στὴν πραγματικότητά σὲ μιὰ καθορισμένη κοινωνικὴ μορφή».

Δὲ χρειάζεται μεγάλη φιλοσοφία καὶ γνώση γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ὅτι τὰ λόγια τοῦ Μάρξ, ποὺ ἀναφέρθηκαν ἐδῶ, δὲν στρέφονται μόνο ἐνάντια στὸν Φούερμπαχ. Στρέφονται σήμερα, μὲ τὴν ἴδια δύναμη, καὶ ἐνάντια στὰ λάθη τόσο τοῦ νατουραλισμοῦ, ὅσο καὶ τοῦ ὑπαρξισμοῦ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τοῦ ατόμου.

Ὁ Μάρξ λέει ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ατόμου δὲν εἶναι ἀφαίρεση ποὺ ὑπάρχει στὸ μεμονωμένο ἄτομο. Στὴν πραγματικότητά της εἶναι τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Στὴν κατανόηση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ — ἅς κάνουμε πρὸς τὸ παρὸν ἀφαίρεση ἀπὸ τὸν ὄχι συνήθη, σήμερα, τρόπο διατύπωσης τῆς σκέψης αὐτῆς — βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος. Ὁ ἄνθρωπος σὰν «ἄτομο» εἶναι «τὸ σύνολο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ γένεση καὶ ἡ ἐξέλιξή του μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ μόνο στὸ ἱστορικὸ καὶ κοινωνικὸ πλαίσιο, μόνο μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τὸ ἄτομο εἶναι δημιουργημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐπομένως ἱστορικὴ στάση στὴ μελέτη τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν δημιουργημάτων του, ἀποτελεῖ τὴν πελώρια καὶ ἀδιαμφισβήτητη θεωρητικὴ προσφορά τοῦ μαρξισμοῦ. Εἶναι αὐτὸ ποὺ ξεχωρίζει τὸν μαρξισμό, τόσο ἀπὸ τὸν μυωπικὸ νατουραλισμὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ὑπαρξιστικὸ ὑποκειμενισμό, στὴ διερεύνηση τῶν ἀνθρώπινων προβλημάτων.

Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ σημείου αὐτοῦ εἶναι σημαντικὴ ὄχι μόνο γιὰ τὸ λόγο ὅτι χρειάζεται ἡ ἀντιπαράθεση τῆς μαρξιστικῆς στάσης στὸν ὑπαρξισμό, στὰ θέματα αὐτά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν λόγο ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ διαχωρίσει κανεὶς τὶς εὐθύνες τοῦ ἀπὸ τὴν ἐκχυδαϊσμένη ἐρμηνεία τῶν ἀπόψεων τοῦ νεαροῦ Μάρξ. Μιλήσαμε

ἤδη στὰ προηγούμενα γιὰ τὶς αἰτίες τῆς κλεψιτυπίας ποὺ ἔκανε ὁ σύγχρονος πολωνικὸς ρεβιζιονισμὸς στὰ φιλοσοφικὰ θέματα, ἀντιγράφοντας τὸν ὑπαρξισμό. Οἱ ἴδιες αὐτὲς αἰτίες ὀδήγησαν ἔμμεσα στὴ διαστρέβλωση τῶν ἀπόψεων τοῦ νεαροῦ Μάρξ πρὸς τὴν κατεύθυνση ἑνὸς ὑπαρξιστικοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ των. Ὁ ξαφνικὸς ἐνθουσιασμὸς ὠρισμένων κύκλων τῆς διανοησῆς μας (πρόκειται ἄλλωστε γιὰ ἓνα πολὺ γενικώτερο φαινόμενο διεθνούς σημασίας) γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς νεανικῆς μαρξιστικῆς περιόδου, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ, κατὰ τρόπο φυσικὸ, μὲ τὴν ἀναζήτηση ἀπαντήσεων στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς κύκλους αὐτούς, γύρω ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, μὲ τὴν τάση τῆς «ἐξανθρώπισης» τῶν προβλημάτων ποὺ προβάλλει ἡ μαρξιστικὴ θεωρία, μὲ τὴν τάση τοῦ διαποτισμοῦ τῶν προβλημάτων αὐτῶν μὲ ἀνθρωπιστικὸ περιεχόμενο, τῆς σύνδεσης τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας μὲ τὶς τύχες τοῦ ἀνθρώπου-ατόμου. Τὰ προβλήματα αὐτά καθὼς καὶ ἡ ἰδέα αὐτὴ περιέχονται ἀσφαλῶς στὶς ἐργασίες τοῦ νεαροῦ Μάρξ. Μιὰ βαθειὰ μελέτη τους στὸ φόντο τῆς ἐξέλιξης τοῦ Μάρξ καὶ τῶν θεωρητικῶν του ἀπόψεων εἶναι ἀπὸ θεωρητικὴ ἀποψὴ ἀξιόλογη καὶ ἐξαιρετικῆς σημασίας ὑπόθεση. Μιὰ τέτοια ἔρευνα δὲν συνδέεται ἄλλωστε μόνο μὲ τοὺς ἄμεσους κοινωνικοὺς μοχλοὺς ποὺ ἔδρασαν στὸ τελευταῖο διάστημα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Τὸ ζήτημα ὡστόσο συνίσταται σήμερα στὸ πῶς πρέπει ν' ἀντιμετωπισθοῦν τὰ προβλήματα αὐτά, πῶς θὰ ἐρευνηθοῦν καὶ νὰ ἐρμηνευθοῦν. Ἄν αὐτὲς οἱ ἴδιες κοινωνικὲς αἰτίες καὶ οἱ πνευματικοὶ τρανταγμοὶ ποὺ ἐπροκάλεσαν τὴν στροφὴ ὠρισμένων κύκλων τῆς διανοησῆς — συνδεδεμένων παλιότερα μὲ τὸν μαρξισμό — πρὸς τὸν ὑπαρξισμό, ὀδήγησαν ταυτόχρονα στὴ διαστρέβλωση τῶν ἀπόψεων τοῦ νεαροῦ Μάρξ στὸ πνεῦμα τοῦ ὑπαρξισμοῦ, τὸ γεγονός αὐτὸ μετέβαλε ὀλότελα τὸν ναρακτῆρα τῆς ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς νεανικῆς περιόδου τοῦ Μάρξ. Γιατὶ δὲν ἐπρόκειτο καθόλου γιὰ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἔρευνα τῆς γέννησης καὶ τῆς ἐξέλιξης τοῦ μαρξισμοῦ ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐκχυδαϊσμένη καὶ ἀντίθετη μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητά ἐρμηνεία τῶν ἀπόψεων τοῦ νεαροῦ Μάρξ. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ φῶς φαίνονται πολὺ καθαρότερα οἱ ἀπόπειρες τῶν ρεβιζιονιστῶν μας, ἀπόπειρες ποὺ χαρακτηρίζονται τόσο ἀπὸ τὴν ἀμάθεια ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν φαμφαρονισμό καὶ τὸ θράσος τους, νὰ ἀντιπαραθέσουν τὸ Μάρξ τῆς νεαρῆς ἡλικίας ὄχι μόνο στὸν Ἐνγκελς ἀλλὰ καὶ στὸν Μάρξ τῆς ὄριμης ἡλικίας. Ἄν οἱ ἀπόπειρες αὐτὲς — ποὺ στηρίζονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν ἀμάθεια — νὰ ἀντιπαρατεθοῦν οἱ ἀπόψεις τοῦ Μάρξ στὶς φιλοσοφικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἐνγκελς (ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅπως τὸ μαρτυρεῖ ἀδιάψευστα ἡ ἀλληλογρα-

φία μεταξύ Μάρξ και "Ενγκελς κ ά θ ε γράμμη πού δημοσιεύσαν από τόν ένάν τους, είχε τή ρητή Έ γ κ ρ ι σ η του άλλου) μπορούσαν νά έχουν κάποια αληθοφάνεια, θά έπρεπε νά αντιπαρατεθεί ό νεαρός Μάρξ στον ώριμο Μάρξ, σ' αυτόν δηλαδή τόν Μάρξ πού τάχθηκε πέ- ρα για πέρα άλληλέγγυος μέ τόν "Ενγκελς και πού πήρε ένεργό μέρος στη σύνταξη του "Αντι - Ντύριγκ (ό Μάρξ δέν ένέκρινε μόνο ρητά τό περιεχόμενο του έργου αυτού, αλλά και έγραψε ό ίδιος ένα από τά κεφάλαιά του). Δέν είναι περιέργο ύστερα απ' όλ' αυτά ότι ό Μάρξ έπαψε νά υπάρχει για τούς περιέργους αυτούς «λάτρες» του, κάπου στα 1846.

"Αλλά ός επανέλθουμε ad rem. Στις άπόψεις άκριθώς του νεαρού Μάρξ βρίσκουμε μιá όξεία και αποφασιστική αντίθεση στις θέσεις του ύπαρξισμού, στο πρόβλημα του ανθρώπινου άτομου. "Η άποδοχή της θέσης του Μάρξ στο ζήτημα αυτό, πού διατυπώθηκε για πρώτη φορά στις «θέσεις για τόν Φόβερμπαχ» και πού θρήκε τήν ανάπτυξη της σέ όλόκληρο τό κατοπινό θεωρητικό του έργο, άποτελεί ά- π ό ρ ρ ι ψ η του ύπαρξισμού, τών θεωρητικών θάσεων του ύπαρξισμού: Τής ύποκειμενικής, αντικοινωνικής και αντιιστο- ρικής αντίληψης για τό άτομο. Και μ' αυτό άκριθώς συνδέεται ή θαθεία έσωτερική αντίθεση πού χαρακτηρίζει τις άπόψεις του Σάρτρ.

Δέν μπορεί κανείς, άν δε θέλει νά πέσει στον έκλεκτικισμό, νά δέχεται ταυ- τό χ ρ ο ν α τις άπόψεις του ύπαρξισμού και του μαρξισμού στα φιλοσοφικά προβλήματα γενικά και στο θέμα του άτομου ειδικότερα. "Αν αντιμετώπισουμε τό πρόβλημα του άτομου μαρξιστικά, δηλ. ιστορικά και κοινωνικά, τότε θά πρέπει νά άπορρίψουμε τις ιδεαλιστικές (ύποκειμενικές) θάσεις της ύπαρξιστικής αντίληψης θά πρέπει ν' άπορρίψουμε τή θέση, σύμφωνα μέ τήν όποία, έφ' όσον τό άτομο είναι ύποχρεωμένο νά παίρνει αυτότελείς άποφάσεις σέ καταστάσεις ήθικών συγκρούσεων (αυτό είναι αλήθεια και έδώ κρύβεται ένα πραγματικό πρόβλημα) είναι καταδικασμένο στην άπομόνωση και κατά συνέπεια στην άπελπισία και τήν άπόγνωση. "Αντίθετα, ό μαρξισμός δείχνει ότι τό άτομο παίρνοντας α ύ τ ο τ ε - λ ε ι σ . άπό όρισμένη άποψη άποφάσεις, τις παίρνει πάντα κοινωνικά, μέ τήν έννοια της κοινωνικής διαμόρφωσης τών προσωπικών του προτύπων, ότι ή στάση του άτομου, — όπως τό είπε κάποτε ό Μάρξ — είναι δ η μ ι ο ύ ρ γ η μ α κ ο ι ν ω - ν ι κ ό, ότι και από τήν άποψη αυτή «τό άτομο ανήκει στην πραγματικότητα σέ μιá όρισμένη μορφή της κοινωνίας». Κάτω απ' αυτό τό φως «ή φιλοσοφία της άπόγνωσης» διατηρεί, είναι αλήθεια, τήν αξία της σαν αντανάκλαση τών διαθέσεων όρισμένων κοινωνικών ομάδων σέ μιá περίοδο καμπίης της ιστορίας, χάνει όμως

τήν δήθεν «αίώνια» φιλοσοφική της δικαίωση. "Ανάμεσα στον μαρξισμό και στον ύπαρξισμό ύπάρχει έδω μιá αντίθεση άρχων. Μπορεί κανείς νά κάνει τήν έκλογή του ανάμεσα σ' αυτές, τις δυό διαζευκτικές λύσεις. Δέν μπορεί όμως νά τις ένώσει σ' ένα συνεκτικό σύστημα σκέψης. "Εκτός φυσικά άν άποφασίσει συνειδητά νά περάσει στον έκλεκτικισμό και τήν άνοχή τών αντιφάσεων.

Πρέπει νά δούμε ότι άκόμη και ό άθειστικός ύπαρξισμός βρίσκεται πολύ πιό κοντά προς τήν θρησκευτική στάση στο θέμα τών τυχών και της ευθύνης του ατόμου απ' ό,τι θά φαινόταν από μιá πρώτη ματιά. Είναι ή τιμή πού πληρώνει κανείς άναγκαστικά, έγκαταλείποντας τήν ιστορική και κοινωνική άνάλυση τών ανθρώπινων πραγμάτων.

Είπαμε ήδη ότι ό ύπαρξισμός χαρακτηρίζεται από μιá ιδιαίτερη έσωτερική αντινομία ανάμεσα στο αίτημα της κυριαρχίας του άτομου πού είναι ό δήθεν αυτότελής δημιουργός τών τυχών του (αυτή είναι ή θαθύτερη έννοια της θέσης σύμφωνα μέ τήν όποία ή ύπαρξη προπορεύεται της ούσίας) και όλόκληρο τό περιεχόμενο της «φιλοσοφίας της άπόγνωσης» πού διακηρύσσει ότι ό άνθρωπος είναι ένα έρμαιο στα χέρια της τυφλής μοίρας και ότι — όπως τόσο ύποβλητικά τό δίνει ό Σάρτρ πρώτ' απ' όλα μέ τά θεατρικά του έργα — τό κακό κτάει άνεξάρτητα από τήν ανθρώπινη βράση (πιό χτυπητή έκφραση της αντίληψης αυτής άποτελεί άσφαλώς τό έργο του Σάρτρ «Ο Διάβολος και ό καλός Θεός»). "Αλλά ή αντινομία αυτή άποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της θρησκευτικής ήθικής πρώτ' απ' όλα της «ουσιολογιστικής» ήθικής που ομολογεί ότι «ουσιολογιστική ήθική είναι ήθική που δίνει (μέ άρκετή πονηριά) τό δώρο της διάκρισης του καλού και του κακού. αλλά μόνο και μόνο για νά μπορέσει νά τόν καταδικάσει, όταν αυτό τό άθλιο σκουλήκι, μέ τόσα σογλικά βοηθήματα στο γένοι, όπως οι δέκα έντολές, σπάζει τό κεφάλι του τί νά κάνει κάθε φορά πού βρίσκεται σέ μιá σύγκρουση της ζωής, ζει μέσα στη φόβη και τήν άμηχανία, για νά καταλήξει. Έτσι είτε άλλοιως, νά είναι ά- βίος καταδίκης και μόνο καταδίκης. Αυτό τό ύπέρτατο δημιούργημα του Θεού δέν είναι στο φως της θρησκείας παρά ένα άθλιο και καταδικασμένο άν, πού προκαλεί ταυτόχρονα τόν οίκτο και τήν περιφρόνηση! Κι' όταν έκτός απ' όλ' αυτά, σκεφθούμε ότι ό κακεντρεχής δημιουργός καταδοκει τήν κατάπτωση αυτού του έκ τών προτέρων καταδικασμένου στην κατάπτωση δημιουργήματός του, τολμώντας νά του άπαγγείλει τή φρικτή άπειλή: «Οί πατέρες έφαγαν τόν άνώριμο καρπό και θό

μαυρίσουν τὰ δόντια τῶν ἀπογόνων», ὅτι τραβάει τὴν ἐκδίκησίν του γιὰ τὶς δικέαι του πράξεις ὡς τὴ δέκατη γενεὰ τῶν κατὰ τύπους ἀμαρτωλῶν, φτάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Βίβλος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀμοραλιστικὸ ἀνάγνωσμα. Καὶ ὅμως οἱ ὑπαρξιστές, τόσο οἱ ἀθεϊστές, ὅσο καὶ οἱ θρησκευτικοὶ μένουν στὴν πραγματικότητα στὴν ἴδια αὐτὴ θέση, ἐπαναλαμβάνοντας τὶς κακεντρέχειες καὶ τὶς φρικαλεότητες τοῦ γέρο - Ἰεχωθά. Δημιουργοῦν κι' αὐτοὶ τὸ "Α τ ο μ ό τους, σὰν δῆθεν κυρίαρχο γιὰ νὰ τὸ ἀπομονώσουν μὲ τὸν τρόπο αὐτό, νὰ τὸ ξεκόψουν ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ νὰ τὸ τυλίξουν στὴν ἀπελπισία καὶ στὴν ἀπόγνωση τῶν ἀθλιῶν καὶ ἀστείων σκουληκιῶν, πού μὲ τὴν ἀνόνητη κορώνη τῆς «κυριαρχίας» στὸ κεφάλι, τυλίγονται στὸ καρφί τῆς κακῆς μοίρας τους. Δὲν εἶναι τάχα ὀλοφάνερο ὅτι ἀπομονώνοντας τὸ "Α τ ο μ ο ἀπὸ τὴν κοινωνία δὲν τοῦ δίνουν καμμιά κυριαρχία, ἀλλὰ ἀντίθετα τὸ στεροῦν ἀπὸ κάθε πραγματικὴ αὐτοτέλεια; Δὲν μπορεῖ νὰ διατηρήσει κανεὶς καμμιά ἀμφιβολία ὡς πρὸς αὐτό, διαβάζοντας τὴ «Δίκη» ἢ τὸν «Πύργο» τοῦ Κάφκα, παρακολουθώντας τὴ σκηνὴ τὶς τύχες τοῦ ἥρωα τοῦ Σάρτρ στὸ ἔργο «Ὁ Διάβολος καὶ ὁ καλὸς Θεός». Ἡ «Φιλοσοφία τῆς ἀπόγνωσης» εἶναι ἠθικὴ à rebours εἶναι στὴν πραγματικότητα ἠθικὴ ἀμοραλιστικὴ, ἀνθρωπισμὸς ἀντιουμανιστικὸς.

Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι τὸ λιγώτερο. Ἐκεῖνο πού κυρίως μὲ ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ διαπίστωση ἐνὸς ἄλλου γεγονότος: "Ὅτι δηλαδὴ μπορεῖ κανεὶς ἀναμφισβήτητα νὰ κάνει τὴν ἐκλογὴν ἀνάμεσα στὴ θέση τοῦ μαρξισμοῦ καὶ τὴ θέση τοῦ ὑπαρξισμοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συνενώσει αὐτὲς τὶς δυὸ θέσεις κατὰ ἓνα τρόπο συνεκτικὸ. Καὶ ἀπὸ δῶ ἀκριβῶς βγαίνει τὸ σοβαρώτερο συμπέρασμα σχετικὰ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Σάρτρ: Ἄργα ἢ γρήγορα θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ κάνει στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξης τῶν ἀπόψεών του τὴν ἐκλογὴν ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ ἀντίθετα στοιχεῖα. Γιατὶ εἶναι δυνατὸν νὰ διαλέξει κανεὶς τὸν μαρξισμό ἢ τὸν ὑπαρξισμό, ἀλλὰ νὰ «ὀλοκληρώσει» τὸν μαρξισμό μὲ τὸν ὑπαρξισμό εἶναι ἀδύνατο.

Μήπως ἄραγε αὐτὸ πού λέμε σημαίνει ὅτι γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς μαρξιστὴς πρέπει νὰ στρέψει τὶς πλάτες στὸν κύκλον τῶν προβλημάτων πού ἀπασχολοῦν τὸν ὑπαρξισμό; Δὲν θέλουμε καθόλου νὰ ποῦμε αὐτό. Ὁλόκληρη ἡ γραμμὴ τῶν σκέψεών μας εἶναι ἴσια - ἴσια ἀφιερωμένη στὴν υπεράσπιση τῆς ἀντίθετης ἀποψης.

Στὴν ἐργασία του, «Μαρξισμὸς καὶ ὑπαρξισμὸς», ὁ Σάρτρ ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ ὑπαρξισμὸς του συμπληρῶνει ἀπλῶς καὶ μόνο τὸ κενὸ πού ὑπάρχει στὸ μαρξισμό καὶ ὅτι τὴ στιγμή πού τὸ κενὸ αὐτὸ θὰ ἔχει συμπληρωθεῖ ὁ ὑπαρξισμὸς θὰ ἔχει

χάσει κάθε λόγο ὑπαρξης, σὰν αὐτοτελὲς ρεῦμα.

Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πῶς θὰ καταλάβει κανεὶς αὐτὰ τὰ λόγια. "Ἄν πρόκειται γιὰ μιὰ «ὀλοκλήρωση τοῦ μαρξισμοῦ» μὲ τὴν ἰδιόμορφη θεωρία καὶ μέθοδο τοῦ ὑπαρξισμοῦ, τότε ἡ πρόταση τοῦ Σάρτρ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς, γιατί δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ «ὀλοκληρώσει» κανεὶς τὴ φωτιὰ χύνοντάς τῆς νερό. "Ἄν ὅμως τὸ νόημα τῶν λόγων αὐτῶν εἶναι ὅτι ὁ μαρξισμὸς πρέπει νὰ καταπιαστεῖ, σύμφωνα μὲ τὴ δική του μέθοδο ἔρευνας, μὲ τὸν κύκλον τῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων, πού γιὰ διάφορους λόγους ἐμονοπώλησε ἱστορικὰ ὁ ὑπαρξισμὸς, τότε ἔχουμε μιὰ σκέψη ἐξαιρετικὰ σοβαρὴ πού ἀξίζει νὰ ἀναλυθεῖ καὶ μάλιστα μὲ τρόπο ὅσο τὸ δυνατό πιὸ στοργικὸ καὶ πιὸ βαθύ.

Ἐδῶ ἀκριβῶς φτάνουμε στὴν οὐσίαν τοῦ θέματος πού μᾶς ἐνδιαφέρει. "Ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ὑπαρξισμὸς ἔθιξε προβλήματα πού βασανίζουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅτι ἐμεῖς ὑποτιμήσαμε τὰ προβλήματα αὐτά, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ κατάσταση αὐτὴ ὠδήγησε ἐπίσης σὲ συνέπειες πολιτικές, ἂν ἡ ἀνάγκη τῆς ἰδεολογικῆς καὶ πολιτικῆς πάλης ἐπιβάλλει νὰ συμπληρώσουμε τὶς ἐλλείψεις αὐτές, νὰ καταπιαστοῦμε — ἔστω καὶ καθυστερημένα — μὲ τὰ προβλήματα αὐτά, πρέπει νὰ δοθεῖ συγκεκριμένη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: Γιὰ ποιά προβλήματα πρόκειται; Ποιά νέα προβλήματα θὰ πρέπει νὰ μελετηθοῦν στὴ θέση τοῦ μαρξισμοῦ. Ποιά ἀπὸ τὰ ζητήματα πού προβάλλει ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἐπομένως προβλήματα πραγματικά, ἄξια νὰ ἐρευνηθοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς θεωρητικὲς θέσεις;

Συνήθως ἀπαντοῦν: Ὁ μαρξισμὸς παρσιμέλησε τὸν κύκλον τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, πρέπει ἄρα νὰ ἀναπτυχθοῦν τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς, στὴν πλατεία ἐννοια τοῦ ὅρου. Αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητο ἀλήθεια. Ἄλλὰ μὴ ἀπὸ τὶς ἀλήθειες ἐκείνες πού λένε πολὺ λίνα πράγματα. «Νὰ ἀναπτύξουμε τὰ προβλήματα τῆς ἠθικῆς» θὰ πεῖ ὅτι ζητοῦμε τόσο πολλὰ πού στὴν πραγματικότητά δὲν ξέρουμε τί ζητοῦμε συγκεκριμένα. Συνήθως στὶς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν μένει στὸ πεδίο τῆς μάχης παρὰ μιὰ κενὴ φράση.

"Ἄν ἀναλύσουμε προσεχτικὰ τὸ θέμα τί τραβάει περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους ἀπ' αὐτὸν τὸν κύκλον τῶν προβλημάτων τοῦ ὑπαρξισμοῦ, προβάλλουν σὲ πρώτη γραμμὴ δυὸ μεγάλα συμπλέγματα θεμάτων:

α) Τὸ ζήτημα τῆς προσωπικῆς εὐθύνης γιὰ τὶς ἀναλαμβανόμενες πράξεις — συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πολιτικῶν — καὶ ἰδιαίτερα σὲ καταστάσεις πού ἐγκυμονοῦν συγκρούσεις ἀνάμεσα σὲ διάφορες ἠθικὲς ἀρνές.

β) Τὸ ζήτημα τῆς θέσης καὶ τοῦ ρόλου τοῦ ἀτόμου στὸν κόσμον πού γενικὰ καὶ

άοριστα αποκαλείται πρόβλημα του «νοήματος της ζωής».

Όπως σημειώσαμε ήδη, δεν πρόκειται για προβλήματα αλλά για συμπλέγματα προβλημάτων. Άνήκουν στη σφαίρα της πλατείας νοούμενης επιστήμης για την ήθική, δυστυχώς όμως αγνοήθηκαν όταν γινόταν ή καθιερωμένη ανάπτυξη του θέματος της μαρξιστικής ήθικης και γι' αυτό ακριβώς δεν μπορεί να μας ικανοποιήσει το γενικό αίτημα: «Άνάπτυξη της μαρξιστικής ήθικης». Ο μεγάλος μπελάς είναι πώς αντιλαμβάνεται κανείς το αντικείμενο, την έκταση των προβλημάτων κλπ. αυτής της ήθικης. Επισημαίνοντας έδω τα συγκεκριμένα προβλήματα που πρέπει να περιληφθούν στα πλαίσια ενός κύκλου ήθικων προβλημάτων — όπως τον έννοούμε — δεν λύνουμε θέβαια όλόκληρο το πρόβλημα. Άν ως τόσο ή έκλογή είναι εύτυχης — συμβάλλουμε στην συγκεκριμενοποίηση καί τον εμπλουτισμό του συγκεκριμένου αίτήματος. Καί περί αυτού πρόκειται τώρα, πρώτ' απ' όλα.

Όταν ο υπαρξιστής καταπιάνεται με το πρόβλημα της εϋθύνης του ατόμου, χρησιμοποιεί ένα τρόπο μεγαλόστομο και άφηρημένο. Δεν μπορούσε άλλωστε να κάνει τίποτε άλλο, για το λόγο ότι αποσπώντας τόσο το πρόβλημα του ατόμου, όσο και το πρόβλημα της ελευθερίας των αποφάσεων του και επομένως της εϋθύνης του ατόμου, από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, βλέπει το άτομο και την εϋθύνη σαν έννοιες άφηρημένες. Είναι αλήθεια ότι ο Σάρτρ κατανοεί τον συγκρουσιακό χαρακτήρα των καταστάσεων της ζωής που απαιτούν έκλογή αρχών συμπεριφοράς (θεωρητική έκφραση του γεγονότος αυτού που έδωσε στην εργασία του «Ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός» καθώς και στο φιλολογικό του έργο, θεωρεί όμως ότι ή έκλογή αυτή αποτελεί ελεύθερη πράξη του ατόμου. Οί μαρξιστές που δανείζονται στην αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών απόψεις των υπαρξιστών, όπως λ.χ. ο Λ. Κολακόφσκι στο δοκίμιό του «Αιτιοκρατία και Εϋθύνη», δεν βλέπουν ούτε καν αυτό, που κατανοούν οί υπαρξιστές: Τον συγκρουσιακό χαρακτήρα των καταστάσεων της ζωής. Δεν μπορεί συνεπώς να γίνει λόγος για μιá αντιγραφή του υπαρξιστικού τρόπου τοποθέτησης του προβλήματος. Άντίθετα πρέπει να κατανοηθεί ριζικά. Η δύναμη έλξης του υπαρξισμού δεν συνίσταται στο ότι έδωσε σωστή λύση αλλά στο ότι γενικά έθεσε το πρόβλημα.

Μπορεί να λεχθεί ότι ο μαρξισμός δεν άρνήθηκε ποτέ την σημασία του προβλήματος. Αυτό είναι αναμφισβήτητα αλήθεια. Άλλά είναι τρομερά λίγο. Καί το κακό συνίσταται στο ότι ποτέ δεν έθεσε και δεν έλυσε το πρόβλημα αυτό σε όλη του την έκταση. Είναι φυσικά κάτι που μπορούμε να το δικαιολογήσουμε από κοινωνική ά-

ποψη, αλλά κι' αυτό βοηθάει πολύ λίγο στο ξεπέρασμα των συγκεκριμένων δυσκολιών που ζούμε έξ αιτίας του γεγονότος αυτού.

Γιατί είναι ένα πρόβλημα πολύ σοβαρό, ιδιαίτερα μάλιστα σήμερα και — όπως σημειώσαμε ήδη — ιδιαίτερα για τους άριστερους κύκλους. Η σοβαρότητα του προβλήματος άπορρέει από τη συγκεκριμένη πολιτική κατάσταση και από τα συγκεκριμένα βιώματα, που συνδέονται μ' αυτό. Το πρόβλημα της εϋθύνης των ανθρώπων για τις πράξεις τους τέθηκε και μάλιστα όχι με ξεκομμένη κι' άφηρημένη μορφή αλλά αντίθετα σαν συγκεκριμένο πρακτικό πρόβλημα ζωής, τη στιγμή που άποκαλύφθηκε ότι είναι δυνατό να υπάρχουν καταστάσεις σύγκρουσης ανάμεσα στην κομματική πειθαρχία και την άτομική συνείδηση, τη στιγμή που πρόβαλε όλόκληρο το σύμπλεγμα των προβλημάτων της προσωπικής εϋθύνης των ανθρώπων που, κινούμενοι από ελατήρια μη προσωπικά και ενεργώντας με την πεποίθηση ότι εκπληρώνουν κοινωνικό χρέος, έκαναν αντικειμενικά κακό κλπ. Ιά προβλήματα της εϋθύνης τέθηκαν συνεπώς από την ίδια τη ζωή, πρόβαλαν συγκεκριμένα, με την άποκάλυψη του συγκρουσιακού χαρακτήρα των καταστάσεων της ζωής που τα γέννησαν.

Στα προβλήματα που τέθηκαν μ' αυτό τον τρόπο ο υπαρξισμός δεν μπόρεσε να δώσει άπαντήσεις. Στον τομέα αυτό είναι έντελώς αναρμόδιος έτσι όπως αντιλαμβάνεται τα ζητήματα άφηρημένα και υποκειμενικά. Καί όμως μέσα σ' αυτές τις συνθήκες έκανε «καριέρα». Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ή εξέλιξη των υποκειμενικών - βουλησιοκρατικών αντιλήψεων για το άτομο και την ελευθερία του (είναι πράγματα άξεδιάλυτα δεμένα μεταξύ τους) σε υπαρξισμό, είναι μεταξύ άλλων κι' ένα είδος αντίδρασης στις δυσκολίες που παρουσιάζει ή έρμηνεία της ανθρωπίνης ελευθερίας στο αιτιοκρατικό σύστημα. Κατά δεύτερο λόγο πρέπει επίσης να μην ξεχνούμε ότι στον τομέα των προβλημάτων αυτών έμεις άπουσιάσαμε από το πεδίο της μάχης, ενώ ο υπαρξισμός ήταν παρών. Καί φυσικά οί άπόντες χάνουν άκόμενη και όταν ο νικητής είναι νάνος.

Το πρόβλημα που τίθεται, είναι έξαιρετικά πολύπλοκο και άπαιτεί την ανάπτυξη ενός όλόκληρου θεωρητικού κύκλου. Πρωτ' απ' όλα πρόκειται για το κοινωνιολογικό πρόβλημα του ατόμου στην κοινωνία και τη διαλεκτική της άτομικής ελευθερίας και της αναγκαιότητας που άπορρέει από τους κοινωνικούς καθοριστικούς παράγοντες. Πρόκειται συνεπώς για ένα θέμα που στο μαρξισμό έχει στέρα θεωρητικά θεμέλια. Άπό δω και πέρα όμως αρχίζουν να προβάλλουν ζητήματα που έχουν πολύ παραμεληθεί και άπαιτούν μιá έκ βάθρων θεμελίωση. Πρόκειται έδω κυρίως για το πρόβλημα

τῆς εὐθύνης πού ἔχει τὴν κοινωνιολογική του πλευρά, τὴν ψυχολογική καὶ τὴν ἠθική, μὲ τὴν στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Τέλος, πρόκειται ἔδῳ γιὰ τὸ δυσκολώτερο πρόβλημα τῶν συγκρουσιακῶν καταστάσεων καὶ τῶν τροποποιήσεων τοῦ προβλήματος τῆς εὐθύνης πού συνδέονται μ' αὐτό.

Συνήθως ἡ ἠθική παραβλέπει τὸ γεγονός ὅτι συχνότατα οἱ καταστάσεις τῆς ζωῆς πού συνεπάγονται ἠθικὲς ἐκτιμήσεις τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς εἶναι καταστάσεις σ υ γ κ ρ ο ο υ σ ι α κ έ ς. Κάτι περισσότερο: Κατὰ κανόνα ἡ ἠθική ἀπλοποίησε συνειδητὰ τὰ καθήκοντά της προβάλλοντας στὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀπύλυτες λύσεις, δηλ. λύσεις ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸν χρόνο, τὸ χῶρο καὶ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο. Πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση οἰκοδομήσαν τὰ ἠθικὰ τους συστήματα ὅλες οἱ θρησκείες. Πάνω σ' αὐτὴ τὴν βάση οἰκοδομοῦν τίς ἀντιλήψεις τους τὰ διάφορα συστήματα τῆς λεγόμενης κοσμικῆς ἠθικῆς.

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ δυὸ στενότατα συνδεδεμένα μεταξὺ τους ζητήματα: Νὰ ἐξηγήσουμε τὸν ἠθικὸ ἱστορισμό, χωρὶς νὰ πέσουμε στὸν ρελατιβισμό καὶ νὰ φωτίσουμε πάνω σ' αὐτὴ τὴν βάση τὸ πρόβλημα τῶν συγκρουσιακῶν καταστάσεων.

Κάθε σύστημα «ἀπόλυτης» ἠθικῆς, μ' ἄλλα λόγια κάθε σύστημα πού στηρίζεται στὸ ἔδαφος κάποιων δῆθεν αἰώνιων καὶ ἀμετάβλητων ἠθικῶν κανόνων, στέκεται ἀνίσχυρο μπροστὰ στὸ πρόβλημα πού ἐπανερχεται συχνότατα στὴ ζωὴ: Σὲ καταστάσεις σύγκρουσης ἠθικῶν κανόνων, ὅπου νὰ κάνεις καλὸ σημαίνει ταυτόχρονα ὅτι κάνεις ἀναπόφευκτα κακό. Κατὰ κανόνα, τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ὅτι ὁ λεγόμενος ἀμαρτωλὸς δὲν ξέρει ποιὸς ἠθικὸς κανὼνας ἰσχύει στὴ δεδομένη περίπτωση, γιὰ τὸ λόγο ὅτι τοῦ εἶναι ἀγνωστος ὁ κανὼνας αὐτός (σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν μακαρία πεποίθηση στηρίζεται ἡ ἠθικολογία γιὰ νὰ προβάλλει τίς μεγαλόστομες, ἀπόλυτες, ἐπιτανές καὶ ἀπαγορεύσεις της) ἀλλὰ γιὰ τὸν λόγο ὅτι στὴ δεδομένη κατάσταση βρίσκεται μπροστὰ σ' ἕνα πλῆθος ἀ λ λ η λ ο σ υ γ κ ρ ο ο υ μ έ ν ω ν κανόνων καὶ δὲν καταφέρνει νὰ κρίνει εὐστοχα σὲ ποιὸν ἀπὸ τοὺς κανόνες αὐτοὺς πρέπει νὰ δώσει προτεραιότητα. Εἶναι μιὰ κατάσταση πού μποροῦμε νὰ τὴν ἀποκαλέσουμε κ α τ ἄ σ τ α σ η ὀ ρ ε σ τ ε ι α κ ή. Τέτοιες ἢ ἀνάλογες καταστάσεις τινάζουν στὸ ἀέρα ὅλες τίς «ἀπόλυτες» ἠθικὲς θεωρίες, θρησκευτικὲς ἢ κοσμικὲς. Ἡ ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ ὑπαρξισμὸς συνίσταται ὅτι ἔθεσε τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ πρόβλημα, ἂν καὶ δὲν κατόρθωσε νὰ τὸ λύσει. Οἱ προϋποθέσεις τῆς λύσης τοῦ προβλήματος αὐτοῦ βρίσκονται δυνάμει στὸ μαρξισμό. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δὲν ὑπάρχουν παρά οἱ προϋποθέσεις.

Ἐνα δεύτερο μεγάλο σύμπλεγμα προβλημάτων ἀφορᾷ θέματα πού πολὺ ἀπρόθυμα θίγουν τὰ φιλοσοφικὰ ἐκείνα ρεύματα πού θέλουν νὰ λέγονται ἐπιστη-

μονικά. Καὶ γιὰ τὸν λόγο ὅτι τὰ ἴδια τὰ προβλήματα εἶναι πολὺ σκοτεινὰ καὶ γιὰ τὸν λόγο ὅτι τὰ προβλήματα αὐτὰ βαραίνουν ἀπὸ μιὰ παράδοση πού τὰ κατατάσσει μᾶλλον στὸν τομέα τῆς θρησκείας, τοῦ μυστικισμοῦ ἢ τῆς ποιητικῆς, παρά τῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ δῶ ἀκριβῶς ξεκινώντας ἰδιαίτερα ὁ νεοποζιτιβισμὸς κατέταξε κατηγορηματικὰ τὰ προβλήματα αὐτὰ στὴ σφαῖρα τῶν λεγομένων ψευδοπροβλημάτων. Ἀλλὰ, ὅπως εἴπαμε, μιὰ τέτοια περιφρονητικὴ στάση ἀπέναντι στὰ προβλήματα αὐτὰ ἔδωσε ἀποτελέσματα μᾶλλον ἀξιοθρήνητα: Τὸ θέμα δὲν ἔπαυε ἀ ὑ π ἄ ρ χ ε ι, πέρασε ὅμως στὰ χεῖρα ἀνθρώπων ἐλάχιστα ἀρμοδίων γιὰ μιὰ σοβαρὴ μελέτη τους. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ τὸ ὑπογραμμίσουμε: Τὸ γεγονός ὅτι ἕνας κύκλος προβλημάτων γίνεται ἀντικείμενο κατάχρησης γιὰ σκοποὺς ἀντιεπιστημονικοῦς, δὲν σημαίνει ἀκόμη ὅτι διαγράφονται τὰ προβλήματα καὶ ἡ δυνατότητα μιᾶς ἐπιστημονικῆς τους ἀνάλυσης.

Τὸ πρόβλημα γιὰ τὸ «νόημα τῆς ζωῆς», ἔτσι ὅπως ἔχει ἐκ παραδόσεως τοποθετηθεῖ, πρέπει νὰ προκαλέσει τὸ ρίγος σὲ καθένα πού συνήθισε τοὺς αὐστηροὺς κανόνες τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Καὶ πολὺ σωστά. Καὶ ὅμως. Ἐδῶ κρύβεται ἕνα πραγματικὸ πρόβλημα πού τραβάει τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ αἰῶνες καὶ ποὺ δὲν ἔπαιξε τὸ μικρότερο ρόλο στὶς ἐπιτυχίες τοῦ ὑπαρξισμοῦ στὸ τελευταῖο διάστημα. Πρέπει τὸ πρόβλημα αὐτὸ νὰ βρεῖ μιὰ λύση στηριγμένη στὸ βᾶθος τοῦ μαρξισμοῦ, ἂν θέλουμε νὰ καταπολεμηθεῖ ἀποτελεσματικὰ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ὑπαρξισμοῦ.

Τὸ «νόημα τῆς ζωῆς», ἢ ὁ «ἄνθρωπος καὶ τὸ σῦμπαν», εἶναι πραγματικὰ τρομερὲς φράσεις! Θᾶταν στ' ἀλήθεια πολὺ δύσκολο νὰ πάρει κανεὶς μιὰ λογικὴ θέση ἀπέναντι σὲ τόσο ὀμιχλώδη θέματα. Καὶ ὅμως. Μὲ τὸν νὰ ἐπαναλαμβάνουμε δέκα καὶ ἑκατὸ φορές ὅτι πρόκειται γιὰ τυπικὴ περίπτωση ψευδοπροβλήματος, δὲν διαγράφουμε τὸ ζήτημα. Ἄς προσπαθίσουμε λοιπὸν νὰ ξεκαθαρίσουμε τί κρύβεται πραγματικὰ πίσω ἀπὸ τὴν ὀμίχλη αὐτῶν τῶν ἀορίστων λέξεων. Κάποτε ὁ Ἐκκλησιαστής εἶπε: «Ματαιότης, ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης». Τὰ λόγια αὐτὰ πού μὲ τὴν μιὰ ἢ μὲ τὴν ἄλλη μορφή, ἐπανερχοῦν σὲ ὅλες τίς φιλοσοφίες τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι κάτι ἰδιαίτερα προσφιλὲς σὲ κάθε ἄνθρωπο, πού περνώντας στὰ βαθεῖα κεράματα, πέφτει σὲ κατάσταση περισυλλογῆς γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Μπορεῖ φυσικὰ νὰ ἀπορρίψει κανεὶς, μ' ἕνα συγκαταβατικὸ χαμόγελο, ὅλες αὐτὲς τίς ἀναζητήσεις σὰν ἀνοησία, σὰν ὀμφαλοσκοπία πού δὲν δίνει βέβαια τίποτα. Καὶ ὅμως τέτοια προβλήματα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὰ σβύσει κανεὶς τραβώντας ἀπλῶς μιὰ μολυβιά. Δὲν

μπορεί να αγνοήσει κανείς το ερωτηματικό που άνεθαίνει στα χείλη του κουρασμένου ανθρώπου, του απαυδισμένου από τις αντιθέσεις και τις αναποδιές της ζωής: «Γιατί τάχα»; «Για ποιο λόγο»; Δεν μπορεί —πολύ περισσότερο— ν' αγνοήσει το ερωτηματικό που προβάλλει αυτόματα στην ιδέα του θανάτου: «Γιατί λοιπόν όλ' αυτά όταν έτοι ή άλλοιώς πρόκειται να πεθάνω»; Είναι δύσκολο ν' αντισταθεί κανείς στο πανίσχυρο αίσθημα ότι ο θάνατος είναι κάτι παραλογο, ιδιαίτερα μάλιστα όταν πρόκειται για ένα θάνατο άσκοπο, τυχαίο κ.λ.π. Φυσικά πρέπει να ρωτήσουμε: Από ποιά άποψη ο θάνατος είναι παράλογος; Από την άποψη της συνεχούς ανανέωσης της φύσης ο θάνατος έχει πέρα για πέρα νόημα, όσο κι' αν είναι άπιθανο να θρεθεί κάποιος που θα ικανοποιηθεί με την προοπτική, ότι τρέφοντας τα σκουλίκια είτε τα φυτά, προσφέρει μια σπουδαία συμβολή στη ζωή της φύσης. Από την άποψη του δεδομένου ατόμου, της δράσης του, της ζωής του, ο θάνατος είναι ένας πλήρης παραλογισμός, που θέτει υπό αμφισβήτηση όλα οσα κάνουμε. Σ' αυτό ακριβώς το αίσθημα της έλλειψης νοήματος στη ζωή και στο θάνατο, προσπάθησαν ν' αντιδράσουν κατά κάποιο τρόπο οι θρησκείες: Οι παλιές και σοφότερες έπλασαν την ιδέα της Νιρβάνας, σαν τελικό σκοπό, δίνοντας έτσι στο θάνατο ένα συγκεκριμένο νόημα. Άλλες θρησκείες, πιο πρωτόγονες, δημιούργησαν την πίστη στη μεταθανάτιο ζωή, ξεπερνώντας με τον τρόπο αυτό τον παραλογισμό του θανάτου. Άλλά τί γίνεται τη στιγμή που η θρησκευτική πίστη χάνει το νόημά της;

Μπορεί να δοκιμάσει κανείς να πάρει στ' άστεία όλη αυτή την υπόθεση, να άρνηθεί την ύπαρξη του προβλήματος. Άλλά αυτό δεν βοηθάει σε τίποτα. Έστω και μόνο το γεγονός ότι άνθρωποι-άθειστοί σ' όλη τους τη ζωή, ζήτησαν καταφύγιο στη θρησκευτική πίστη, όταν πια θρέθηκαν πάνω στην έπιθανάτια κλίση, πρέπει να μάς θάλει σε σκέψη. Στη θέση της θρησκείας πρέπει έδω να προβάλλει ή φιλοσοφία, πρέπει ή φιλοσοφία να πάρει στα χέρια της τα λογής-λογής προβλήματα που μένουν άνοιχτά πάνω στα έρείπια της θρησκευτικής θεώρησης της ανθρώπινης ζωής: Και τα προβλήματα του παραλογισμού, του πόνου και των θασάνων, και της ζωής, που για πολλούς ανθρώπους πήγε χαμένη, και του θανάτου, και ένα σωρό άλλα προβλήματα γύρω από τις άτομικές τύχες του ανθρώπου που ζει, παλεύει, υποφέρει, πεθαίνει. Είναι τάχα δυνατό να γίνει αυτό μ' ένα τρόπο επιστημονικό, δηλαδή διυποκειμενικά νοητό (communicative) που θα μπορούσε να υποβληθεί σε κάποια έπαλήθευση (έπίσης ιστορική-κοινωνική); Αναμφισβήτητα, ναι. Όχι θέβαια όπως γίνεται στη φυσική ή στη χημεία. Άλλά δεν πρόκειται για πρόβλημα φυσι-

κής ή χημείας. Και γι' αυτό είχαν άδικοι νεοποζιτιβιστές θγάζοντας την άυστηρή καταδίκη τους, σύμφωνα με την όποια τα ζητήματα αυτά δεν είναι παρά κενά ψευδοπροβλήματα. Ούτε όμως και οι μαρξιστές, που όσο κι' αν δεν έπαιρναν τέτοιες άυστηρές και κατηγορηματικές θέσεις στα ζητήματα αυτά, τα αντιπαρέρχονταν εν τούτοις με μια περιφρονητική σιωπή, συγκεντρώνοντας την προσοχή τους στις μεγάλες κοινωνικές εξέλιξεις και στους νόμους της κίνησής τους. Δεν ύπάρχει καμιά άμφισβολία ότι τα θέματα αυτά είναι όχι μόνο σπουδαία, αλλά και από κοινωνική άποψη, έχουν την αποφασιστική σημασία. Δεν δίνουν ως τόσο άυτόματα λύσεις στα διάφορα προβλήματα που άφορούν το ά τ ο μ ο .

Τα προβλήματα αυτά πρέπει να τα αντιμετώπισει κανείς ξεχωριστά, σε συνδυασμό φυσικά με τα μεγάλα θέματα και στη θέση των μεγάλων θεμάτων, εν πάση περιπτώσει όμως ξεχωριστά. Όσο αυτό τε πράγμα δεν γίνεται, ύπάρχει ένα κενό.

Όπως είπα και στα προηγούμενα, δεν έχω σκοπό να δώσω έδω μια πλήρη άποκρυπτογράφηση του περιεχομένου του αϊτήματος: «Ανάπτυξη της μαρξιστικής ήθικής». Θέλησα μόνο να το συγκεκριμενοποιήσω σε όρισμένα του σημεία, που συνδέονται άμεσα με την διεξαγόμενη σήμερα ιδεολογική πάλη.

Αυτό έγινε στη θέση της άνάλυσης του θέματος: Ιιοιά από τα προβλήματα με τα όποια καταπιάνεται ο ύπαρξισμός είναι ζωτικής σημασίας και άξίζει να μελετηθούν. Για να άποφευχθούν παρεξηγήσεις έπαναλαμβάνω για μια άκόμη φορά αυτό που έτόνισα επανειλημμένα: Με το να άναγνωρίζει κανείς ότι κάποια προβλήματα είναι πραγματικά και ζωτικά, δεν σημαίνει καθόλου ότι δέχεται τη θέση του ύπαρξισμού στα θέματα αυτά, τον ύπαρξιστικό τρόπο τοποθέτησής τους ή τη μέθοδο της λύσης τους. Αντίθετα, ακριβώς ή μελέτη των εν λόγω προβλημάτων από μαρξιστικές θέσεις, θα έσήμαινε ά ν τ ι π α ρ ά θ ε σ η στον ύπαρξισμό, θα έσήμαινε ότι τα προβλήματα αυτά, που ο ύπαρξισμός τα ώρίμασε, μολονότι τους έδωσε τα πόδια άπάνω, αντιστρέφονται έτσι ώστε να πατούν με τα δυο πόδια πάνω στη γη. Δεν πρόκειται λοιπόν σε καμιά περίπτωση για κάποια άπόπειρα «όλοκληρωσης» του μαρξισμού με τον ύπαρξισμό. Παρ' όλ' αυτά από τον ύπαρξισμό παίρνουμε κάτι: Τα προβλήματα, που ο ύπαρξισμός τα ώρίμασε, μολονότι τους έδωσε ψεύτικες λύσεις και που έμείς δεν τα βλέπαμε ή υποτιμούσαμε τη σημασία τους. Παίρνουμε τα προβλήματα αυτά γιατί άποδειχτηκε ότι είναι πραγματικά, ότι άντανακλούν κάποιες άντικειμενικές άνάγκες και έρωτήματα, παίρνουμε μ' άλλα λόγια το θέμα από τη ζωή, αλλά με σ ω ένός άλλου ρεύματος σκέψης. Κάτι περισ-

σότερο: Διαπιστώσαμε ότι ή μηδενιστική στάση απέναντι σε κάποιο κύκλο προβλημάτων μόνο και μόνο γιατί τά έθεσε ένα άλλο ρεϋμα σκέψης, με τὸ ὁποῖο διαφωνοῦμε βασικά, είναι ένα σοβαρό λάθος πὸ δέν στρέφεται ἐνάντια στὸν ἀντίπαλό μας.

ἀλλὰ ἐνάντια σ' ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Ἡ ζωὴ μᾶς ἔδωσε τελευταία ένα σοβαρό μάθημα στὸ θέμα αὐτό. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀξίζει νὰ ἀσχοληθοῦμε με τὴ θεωρητικὴ γενίκευση τοῦ ζητήματος.

Παρακαλοῦμε θερμὰ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ περιοδικοῦ μας, νὰ μᾶς γνωρίζουν σὲ περίπτωση ἀλλαγῆς, τὴ νέα τους διεύθυνση.